

PRILOZI

OSVRTI, PRIKAZI, RECENZIJE, LETOPISNE BELEŠKE

CHRISTIAN THIEL

Filozofski fakultet, univerzitet Erlangen-Nirnberg

SINTEZA METAFILOZOFIJE I PERSPEKTIVIZMA?

(Damir Smiljanić, *Philosophische Positionalität im Lichte des Perspektivismus. Ein metaphilosophischer Versuch*¹, Tectum Verlag: Marburg 2006. XV + 403 str.)

U nemačkim filozofsko-literarnim krugovima je Damir Smiljanić već osvaja-njem prvog mesta na Ofenbaškom Majn-lender-konkursu 2005. skrenuo pažnju na sebe. Ovde priložena monografija, koja je proizišla iz disertacije prihvaćene prošle godine na Fridrih-Aleksander-Univerzite-tu Erlangen-Nirnberg, sadrži vrlo samo-stalan izbor, analizu i evaluaciju dosad ne-dovoljno proučenog izvornog materijala iz istorije filozofije, kao i nezavisnu kon-ceptiju sopstvene filozofske pozicije au-tora koja je u mnogome usledila obradom tog materijala. Ona bazira na obuhvatnim filozofsko-istorijskim studijama i doku-mentuje kod autora izraženu sposobnost hermeneutičko-filozofskog analiziranja.

Kako bi se neobičan, ali i upečatljiv rezultat približio čitaocima, neka prvo bude predstavljena spoljašnja struktura rada. Vrlo diferenciran *Uvod* („Pluralno-agonalni pozicionalitet kao osnovna crta filozofskog mišljenja“, str. 1–25), pode-ljen u 15 paragrafa, daje skicu plana istra-živanja koja slede i u isto vreme markira stajalište autora u širem okrugu perspek-

tivizma, metafizofije i analize svetskih nazora. § 15 (str. 23–25) daje njegov sop-stveni pregled građe rada.

Njegovih više od 100 paragrafa, koji zatim slede, podeljeno je u osam poglav-lja, od kojih je poslednje još jednom tako jako strukturirano, da bi se isto tako ili još bolje moglo govoriti o 12 poglavlja. Ta poglavlja autor deli na tri velika dela što je od koristi za razumevanje koncepcije: *Prvi deo* („Pretpostavke filozofskog pozi-cioniranja (Osnovne crte jedne ‚situativ-ne teorije mišljenja‘)“, str. 27–99), *Dru-gi deo* („Filozofsko pozicioniranje“, str. 101–240) i *Treći deo* („Metafilozofsko re-lacioniranje“, str. 241–298). Kraći tekst sa naslovom „Kraj: Konsekvence za filozofi-ju“ (str. 299–309) sažima rezultate sva tri dela. 434 napomene, sakupljene na kra-ju rada, znatno doprinose velikom obimu rada, mada on, čini mi se, baš i nije bio neizbežan: manja veličina slova i otpoči-njanje brojanja napomena sa svakim no-vim poglavljem zataškavaju činjenicu da napomene same za sebe već čine otpri-like 40 % celokupnog teksta. Tako niko

1 *Filozofski pozicionalitet u svetlu perspektivizma. Metafilozofski ogleđ.*

ne može poreći da lektira zahteva dosta od čitaoca, ali, da budem fer, tome moram pridodati, da one sadrže bogat i delimično veoma vredan materijal iz istorije filozofije (uključujući i njegove uspešne analize), koji je ovde zaista bolje plasiran, nego što bi to bio slučaj da je to učinjeno u glavnom tekstu, čija bi koherencija sa sigurnošću bila narušena mnoštvom umetaka. Zaključni spisak literature je primerno sastavljen i potvrđuje „profesionalnost“ autora.

Vreme je da se pregledno prikaže sadržaj istraživanja. *Uvod* projektuje teme kojima se rukovodi čitav rad. „Pluralno-agonalni pozicionalitet“ – terminološki pomalo preterano – formuliše samo činjenicu „većite svađe“ koncepcija i sistema, koja se ne može prevideti u istoriji filozofije. Čini se (a autor to konstatuje kao činjenicu) da se ta svađa unutar filozofije ne može principijelno okončati, jer se već pretpostavke sukobljenih pozicija ne mogu napraviti međusobno kompatibilnim. Interni pokušaji da se unutar filozofije sukobi privedu kraju – recimo putem njene samorefleksije, bez obzira da li na neku metodu ili na „slepu mrlju“ koja se odmiče refleksiji – , osuđeni su na neuspeh: zauzimanje stava prema nekoj stvari ili držanja naspram drugih koncepcija leži u suštini filozofije; ne možemo prevazići perspektivitet, valja se oprostiti od ideje o nezavisnosti od stajališta i, rizikujući ukidanje rekursa na stvar, tematizirati sâm pozicionalitet u „metafilozofiji“, sa distancom prema „stvari“ filozofskog mišljenja.

Dakle, metafilozofija sama ne daje stav, ona se bavi filozofskim pozicijama, istražuje konstelacije između njih, ona je „mišljenje o mišljenju“ (str. 7). Pri tom ona često vidi mogućnosti povišenja diskurzivne potencije u agonalnom filozofskom diskursu, zatim ne želi isključi-

ti mogućnost prevazilaženja pukog pluralizma, ali, oslanjajući se na jednu optičku metaforu, prihvata nužni perspektivitet svih misaonih obliča. Metafilozofija sama ne zauzima perspektivističku poziciju: njen predmet su samo filozofska stanovišta, ne stvari kojima se bave ta stanovišta. To je već bio motiv raznih učenja o svetskim nazorima koje autor s pravom označava kao (nažalost) „izgubljeno poglavlje istorije filozofije zadnjeg veka (pre svega u nemačkom govornom području)“ (str. 17). Gubitak je verovatno usledio zbog osnovane sumnje u ideološki karakter učenja o svetskim nazorima i njihovih tipologija, jer ove nisu tematizovale čak ni sopstveni afinitet prema filozofskim stanovištima. Smiljanić uporedo sa njihovim opisom i poređenjem različitih sistema mišljenja razmatra i pokušaje „teorije sistematizacija“ (Lask, Manhajm i dr.), ali pojmove za svoje istraživanje hoće da preuzme od perspektivizma ili od perspektivistički orijentisane metafilozofije koja deluje „iznad“ samotematizacije filozofije okončane u samoukidanju. Tako *Prvi deo* rada prikazuje početnu situaciju onog ko filozofira, koji se orijentiše u polju mogućih pozicija, ali koji se mora bilo kada odlučiti za jednu od njih (na to se odnosi govor o „situativnoj teoriji“ koji autor još smatra „protofilozofskim“). Stav prema stvari i držanje naspram drugih mislilaca (str. 24) se tematizuju u *Drugom delu*, u kome se posmatraju interni aspekti zauzimanja pozicije i interakcija među pozicijama („interpozicionalitet“). *Treći deo* se, najzad, pored te „horizontalne“ dimenzije osvrće i na takođe postojeću „vertikalnu“, unutar koje filozofske pozicije uvek stoje usled svoje zavisnosti od tački gledišta, izvorišta, nivoa, konstelacija itd. Autor se nada da će ovde preduzete studije za rezultat imati jednu „filozof-

sku teoriju (*eventualno fenomenologiju*) *mišljenja sui generis* kojom još uvek ne raspolazemo“ (str. 25). — Ovaj uvod sam tako iscrpno referisao, jer su već u njemu skicirane odlučujuće teme kao i forme pitanja rada kao celine, a one ovde u svojim obrisima mnogo jasnije dolaze na videlo nego u toku kasnijeg obrazlaganja.

Prvo poglavlje („Orijentacija unutar filozofije“) polazi od značaja orijentacije za svaki vid delanja i kritički razmatra pretenziju filozofije na status univerzalne discipline orijentisanja sa repertoarom stvarne, vrednosne i svetske orijentacije putem interpretacije sveta, koja ima oblikujući karakter („svet treba biti *više* od skupa svih činjenica“, str. 35). Istina, u filozofskom mišljenju borba između orijentacija samo produbljuje borbu između perspektiva, ali promena orijentacija je antropološki utemeljena, tako da ostaje „nesvodljivo mnoštvo orijentacija“ (str. 42), gde ni um i kritika uma ne mogu suditi kojoj orijentaciji treba dati prednost. Oni su u filozofiji kadri samo da stvore pregled mogućih orijentacija, da neprovidne izborne situacije naprave transparentnim i da olakšaju proces odlučivanja za neku perspektivu.

Drugo poglavlje („Multi-opcionalno mišljenje i izbor perspektiva“) se pokazuje teže razumljivim. Nužnom nalaženju u izbornim situacijama i slobodi izbora, koja je pretpostavka svakog pravog izbora, na strani objekta korespondira smenjivanje supstancijalnog pojma predmeta funkcionalnim, koje počinje najkasnije sa Majnongovom teorijom predmeta, a koje se proteže sve do postmodernizma i interpretacionizma. Dolazi do de-ontologizacije i perspektivizacije stvarnosti; autor čak, štaviše, smatra da se filozof ne mora obavezno „odlučiti za neku perspektivu vezanu za predmet“, nego se „prema izbornoj situ-

aciji kao takvoj može postaviti perspektivistički“ (str. 66). Metafilozofski način posmatranja izbornih situacija kao i njihov „aranžman“ su navodno odlučujući „elementi u procesu *oblikovanja* života“, pošto održavaju „momenat egzistencijalnog napona u ljudskom životu“ (str. 68). Može se raspravljati o tome, da li je takvo viđenje neophodno za naredna razmatranja.

Treće poglavlje („Odluka unutar filozofije“) dovodi pored pojma izbora pojam odluke na videlo, ali, naravno, njihov odnos ne može obraditi sa onom oštrinom, koja je najavljena na samom početku. Za razliku od specijalno-naučnog mišljenja, koje u idealnom slučaju unilinearno proizvodi znanje, uključujući i njegov napredak i razvoj, filozofsko mišljenje „na kraju orijentativnog procesa“ stavlja potencijalnog filozofa „pred izbor perspektiva, kojima se dokučuje stvar, a od koje svaka pokazuje izvestan stepen *plauzibilnosti*“ (str. 72) Valja skrenuti pažnju na decizivni početak ovde otpočinjućeg filozofskog mišljenja, mada je npr. egzistencijalna filozofija preterano naglašavala emfatički karakter tih odluka. Vrednost ovog poglavlja leži *cum grano salis* pre svega u stvaranju veze ne samo sa tipologijama svetskih nazora Fihteovog ili Diltajevog tipa, nego i sa psihologijom svetskih nazora, ideološkom kritikom, sistematskom arhitektonikom i srodnim nazorima, pri čemu se posebno moraju izdvojiti izvanredni prikazi pristupa Adolfa Grinbauma, Franca Krenera i Nikolasa Rešera.

Kako je to već napomenuto, *Drugi deo* rada je posvećen „filozofskom pozicioniranju“, a *Četvrto poglavlje* („Filozofiranje kao davanje stava“), kojim on započinje, daje na kraju kratak sažetak zajedno sa pogledom unapred. Autor počinje sa kako u predmetnom, tako i u jezičkom pogledu fenomenološkim razmatranjem perspektivi-

teta (unutrašnjih) stavova i karakteriše davanje stava kao zauzimanje pozicije kako prema stvari, tako i naspram drugih pozicija. Kao što se može očekivati, promišljanje razlike „stavova“ i „tvrdnji“ vodi do fenomenoloških analiza, ali i do (zahvaljujući debatama o propozicionalnim i nepropozicionalnim stavovima danas svakako aktuelnih) analiza iz filozofije jezika; u jasnim i poučnim interpretacijama Štafenhagenovih razmišljanja (za koje današnje mišljenje neće imati previše razumevanja), zatim onih Rajnaha i Rogea ponovo do izražaja dolazi autorov nesumnjiv hermeneutički talenat. § 61 izvlači prve konsekvence za dalji sopstveni rad i za sledeća poglavlja najavljuje premeštanje težišta interesa sa čina davanja stava na analizu onoga što znači kad se neko stavi u određen položaj (zauzme unutrašnji stav, poziciju, nađe se u konstelaciji itd.).

Shodno tome se *Peto poglavlje* („Stav i držanje“), polazeći od fenomenoloških analiza, bavi internim aspektima pozicioniranja; umesto čina pozicioniranja treba razmotriti „stanje“ stavodavca, njegovu teoretsku dispoziciju, njegovo držanje. Prelazeći okvir fenomenoloških analiza svesti i transcendentalne metodologije autor ovde daje sopstven doprinos u vidu mnogobrojnih i interesantnih tački gledišta. Jaspersove analize u *Psihologiji svetskih nazora* su merilo za potrebnu diferenciranost, usmerenje na pojam „interesa svesti“ (str. 144) se rukovode Huserlovim analizama svesti koje autora navode na instruktivni dodatak o dejstvima (unutrašnjeg) stava na procese razumevanja. Međutim, u središtu stoji, polazeći od Hansa Lipsa, pojam „držanja“. Delom u okviru fenomenološkog, delom u okviru jezičko-analitičkog pristupa se pravi razlika između nefilozofskog (vanfilozofskog?) i filozofskog držanja, a za ovo po-

slednje se iz metafilozofske perspektive utvrđuje dogmatsko, skeptičko i kritičko držanje. Posle diskusije suptilnih diferencijacija, koje je verovatno ponovo inspirisao Jaspers, sledi (još jednom posle eksplicitnog izlaganja u § 69) kratko razmatranje pretpostavki i mogućnosti promene stava koje se može mnogostruko orijentisati na Huserlovim pokušajima deskripcije promene „prirodnog“ stava u fenomenološki ili čak i meriti sa njima.

Na „Filozofska stanovišta“ se baca pogled u *Šestom poglavlju* koje nastoji da ujedini dosta toga različitog i koje otuda pokazuje vrlo kompleksnu građu. Dok su se prethodna izlaganja bavila pozicioniranjem u smislu traganja za pozicijom i njenog pronalaženja, sada na red dolazi čin izričitog davanja stava, takoreći priznanje vernosti jednoj poziciji, koja pak nužno dovodi protiv-pozicije na plan. To pre svega pokazuje istorija samog pojma stanovišta, koja se opširno prikazuje, a potom autor prelazi na proučavanje „noogeneze“ filozofskih stanovišta. Pošto je kao primer jednog filozofskog stanovišta predstavio monizam, autor nas na upečatljiv način upoznaje sa tri različita oblika kritike stanovišta. Dok Fihteovo *Učenje o nauci* sâmo završava u dogmatizmu (str. 178), Hegel u *Enciklopediji* pokušava dinamizirati filozofska stanovišta i prevazići njihovu jednostranost, čemu u svojim radovima, koji služe pripremi njegove „kritičke ontologije“, teži i Nikolaj Hartman uz pomoć jedne „fenomenologije predrasuda“, ne bi li se dostiglo mišljenje oslobođeno od stanovišta. Posle veoma opširnog prikaza tipologija svetskih nazora sledi „Dodatak o Jaspersovoj teoriji „kućišta““ (§ 84) i na kraju originalna misao da perspektivizam u predelu između filozofije i metafilozofije preuzme funkciju „lestvi“ u smislu Vitgenštajnovog *Tractatus-a*.

Eksterni aspekt pozicioniranja se obrađuje u *Sedmom poglavlju* („Interpozicionalitet“), koje naglašava agonalnu stranu filozofiranja i njegov pozitivni aspekt: plodnost agona, koja je posledica pozicionalnih izazova, i emergencija novih filozofema i struktura protivrečne uobičajenoj slici o haosu i anarhiji filozofskih sistema. Uključivanje sistemologije i diskusije filozofskih „izama“ navode ovde autora na više rigoroznih „krstarenja“ istorijom filozofije koja, uprkos interesantnim letimičnim pogledima na pr. na Grosove analize, često umeju da iritiraju. Na kraju § 95, kojim se završava ovaj deo rada, a u kom se eksponira Krenerova teza o neizbežnosti pluralizma, čini se da autor odobrava zaključne reči Krenera, ovde izražene u novoj formulaciji autora, naime, da jedina alternativa onom mišljenju, koje se identifikira sa nekim stanovištem, ostaje metafizika.

Time se već prelazi na *Osmo poglavlje* („Vertikalno razmatranje pozicionaliteta“), jer autor „jedan od najvažnijih zadataka metafizike“ vidi „u tome da se filozofiji pomogne prilikom sprečavanja ‚stanovišnog fiksiranja‘ njenih pojedinačnih perspektiva“ (str. 241). Konflikt filozofskih sistema se stalno odigrava u jednoj te istoj ravni, koju određuje stvar, i na taj način postaje dostupan „horizontalnom“ razmatranju. Taj srednji sloj biva takoreći odozdo determinisan od strane ateoretskih faktora (istorije, društva, psihe), ali je takođe „nadograđen“ slojem, „u kom nailazimo na takve elemente koji nezavisno od ishoda filozofskih kontroverzi vode zasebnu egzistenciju, čija efikasnost ostaje netaknuta od sukoba, koji se ne daju manipulirati ‚odozdo‘“ (str. 243). Ovde deluju metafizika, perspektivizam, takođe i ideološka kritika pomoću višestruko razmenjivog oruđa. Autor po-

sebno ceni ovde preduzeto relacianiranje stanovišta i nada se ustanovljenju „mišljenja u konstelacijama“ kao alternative „stanovišnom mišljenju“ (str. 248). U ostatku glavnog teksta on daje pažnje vredan niz priloga jednoj metafizici, za koju bi između ostalog hteo pokrenuti diskusiju „bitnih pojmova povezanih sa filozofskim pozicionalitetom“ (str. 264). Njegovo je izlaganje o teorijama, koje spadaju u taj kontekst, opširno, ono uključuje i Abelov interpretacionizam i teoriju kreativnosti Hansa Lenka, a na kraju § 117, osvrćući se na *Prvi deo*, on dovodi koncept konstelacije u vezu sa „situativnom teorijom mišljenja“, pri tom zaključujući: „Kriterijum ‚istinskog‘ filozofiranja ne treba da bude podudaranje sa stvarima, nego ‚produktivnost‘“ (str. 298) – ideja koju završni odeljak rada samo dopunjuje, uključujući nekoliko predloga za njenu primenu u budućoj filozofskoj delatnosti.

U okviru ove recenzije pobliže razmotriti preko 400 napomena na ovde raspoloživom prostoru jednostavno nije moguće. I u sadržajnom pogledu je to šteta, jer se tu može naći pregršt temeljnih istorijskih uvida, često prikazanih u novom svetlu, pored ponekih veoma uspešnih formulacija, originalnih zapažanja i ubedljivih ukazivanja na mogućnosti nastavljanja toka razmišljanja započetog kod obrađivanih autora, koje bi se isplatilo. Recenzent ne može prećutati da su mu se pojedini delovi u napomenama čak više dopali nego pojedina mesta u glavnom tekstu koji često puta izvlači zaključke iz materijala, „zakopanog“ u napomenama, ili ga promišlja, čime nužno dolazi do ponavljanja i ukrštanja, što bi nas moralo smetati, ako bi glavni tekst hteli čitati bez stalnog rekursa na napomene. Uzimajući u obzir *cum grano salis* visoku vrednost mnogih tema i pojedinosti dela sa napomena-

ma neka jasno bude izražena nada da će autor ovde na zabačenom mestu sakrivena zlatna zrnca moći u zasebnim člancima napraviti dostupnim za stručni svet i filozofski orijentisanu javnost.

Kad se sve sabere, prikazanu knjigu odlikuje originalnost njene teme, samostalnost njene obrade, stručna kompetencija autora, naučni doprinos i literarni kvalitet. Smiljanićeva načitanost je začuđujuća kad je u pitanju danas skoro nepo-

znata, a još manje diskutovana literatura koju obrađuje, njegov jezik skoro svuda jasan, suptilan i – bez obzira na nedostatak uzdržanosti prilikom korišćenja stručnih pojmova (povremeno čak i neologizama) – veoma čitak. Ko se probije kroz obimni tekst, imaće verovatno veliku dobit od toga; nadajmo se da će delo naići na široku, zainteresovanu i tolerantnu čitalačku publiku.

Sa nemačkog prevod redakcije

DRAGAN PROLE
Filozofski fakultet, Novi Sad

FILOZOFIJA KAO ISTRAŽIVANJE

(Edmund Husserl, *Logička istraživanja I i II*,
Breza, Zagreb 2005, prev. Željko Pavić)

Premda je u pogledu pravaca, orijentacija i stanovišta savremena filozofija naglašeno heterogena i pluralna, neki autori se nisu ustezali da ponude svedene i jednostavne kriterijume na osnovu kojih je moguće provesti međusobno sučeljavanje pojedinih filozofskih pozicija. Među tim kriterijumima prednjači onaj, što ključ međusobnog razgraničavanja pronalazi u njihovom odnosu prema tradiciji filozofije. Sasvim uprošćeno prikazan, taj kriterijum se sastoji u tezi da se, s jedne strane, filozofsko naličje međusobno nesvodivih filozofskih nastojanja traži u pokušajima produbljivanja, inoviranja i reaktuelizovanja tradiranih filozofskih postignuća, dok se, sa druge strane, pretpostavke preostalog dela savremenih stanovišta traži na temelju razloga za radikalno distanciranje od iste te tradicije. Ne upuštajući se u ispitivanje heurističkih potencija-

la ovog kriterijuma i konkretnih rezultata njegove primene na polju savremene filozofije, već na prvi pogled može se ustanoviti da on nije tako inkluzivan, kako bi želeo da se predstavi.

Uprkos svojoj prividnoj jednostavnosti, koja bi trebala da omogući da svaka filozofija prepozna svoje mesto, kriterijum odnosa prema tradiciji na temelju obnavljanja ili distanciranja zapravo je reduktivan. Efekat isključivanja koji proizvodi odnosi se na one filozofije, koje se nisu zadržale niti na obnavljanju pitanja tradicije, niti na upornoj rezervisanosti spram njih, već su u vlastitom konstituisanju provodile oba postupka. Štaviše, kada se taj kriterijum protegne duž povesne vertikale filozofije, uočava se da on po pravilu zakazuje upravo na primerima filozofa koji su od strane istorije filozofije prepoznati kao najistaknutiji. Primera radi, Aristotel, Kant